

УДК 342.92

DOI <https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2.1023>**В. О. Спасенко***orcid.org/0000-0002-3260-2001**кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри адміністративного права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА БЕЗОПЛАТНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Незважаючи на прийняття ряду нормативно-правових актів, що стосуються питань надання безоплатної правничої допомоги, а також наявність міжнародних зобов'язань, в Україні існує потреба у забезпеченні такого права. Реалізація зазначеного права сприятиме доступу громадян до якісної безоплатної правничої допомоги та подоланню корупційних проявів у цій сфері, відтак створенню наближеної до європейських стандартів системи безоплатної правничої допомоги.

Передусім варто звернути увагу, що згідно зі змінами конституційно-правової реформи з червня 2016 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», яким конституційне право на правову допомогу було редакційно замінено на право на професійну правничу допомогу. Аналізуючи ці зміни, можна зробити висновок, що їх внесення до Основного Закону мало на меті не звуження або ж розширення змісту права на правову допомогу, а саме приведення термінології у відповідність до стандартів української мови [1, с. 98]. Тому в аспекті цього дослідження поняття «правова допомога» та «правнича допомога» будуть розглядатися як тотожні.

Питання професійної правничої допомоги були та залишаються предметом наукових розробок вчених, серед яких Д. А. Гудима, А. В. Джуська, В. М. Ісакова, А. Т. Комзюк, В. В. Копейчиков, О. В. Кузьменко, В. С. Личко, М. Т. Лоджук, П. О. Недбайло, О. Г. Яновська та ін.

Слід зазначити, що стаття 59 Конституції України встановлює, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [2]. Це право є одним із конституційних, невід'ємних прав людини і має загальний характер. У контексті частини першої цієї статті «кожен має право на правову допомогу» поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на правову допомогу засноване на дотриманні принципів рівності всіх перед законом та відсутності дискримінації за ознаками раси, кольору

шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (стаття 21, частини перша, друга статті 24 Основного Закону України) [3].

У науковій літературі існують різні підходи до дефініції поняття «правнича допомога». Найбільш поширені в юридичній науці підходи до визначення категорії правничої допомоги характеризують її як діяльність, послуги, правовідносини, право або можливість. Найдоцільнішим виглядає широкий підхід до визначення права на правову допомогу як правових можливостей, реалізація яких має бути гарантована в усіх регульованих правом сферах суспільних відносин, у тому числі в тих випадках, коли реалізація прав і обов'язків не пов'язана із юридичним конфліктом [4, с. 166].

Законодавчо встановлено, що відповідно до ч. 3 ст. 16 Кодексу адміністративного судочинства України безоплатна правнича допомога надається в порядку, встановленому законом, що регулює надання безоплатної правничої допомоги [5]. Водночас Закон України «Про безоплатну правову допомогу» передбачає, що безоплатна правова допомога є правовою допомогою, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. При цьому, право на безоплатну правову допомогу визначається як гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повною обсязі безоплатну первинну правову допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правову допомогу у випадках, передбачених цим Законом [6].

У свою чергу, пункт 1 статті 6 Європейської конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) і стаття 47 Хартії основних прав Європейського Союзу гарантують право на правову допомогу в цивільному (некримінальному) провадженні. Це дозволяє особам отримати доступ до правосуддя незалежно від їхніх фінансових можливостей. Так, у справі «Ейрі проти Ірландії» (*Airey v. Ireland*) заявниця звернулася з заявою щодо окремого проживання

зі своїм чоловіком, але не змогла отримати наказ суду, оскільки за відсутності безоплатної правової допомоги вона не могла дозволити собі витрати на адвоката. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) підтвердив, що, хоча п. 1 статті 6 ЄКПЛ чітко не передбачає правової допомоги в цивільному процесі, держави можуть її надавати, якщо така допомога необхідна для забезпечення ефективного доступу до суду. Це не стосується всіх справ щодо цивільних прав та обов'язків, багато залежить від конкретних обставин кожної справи. У цій справі відповідними факторами на користь безоплатного надання правової допомоги були: складність процедури та питань права; необхідність встановлення фактів на основі експертних свідчень та допиту свідків; справа стосувалася спору подружжя, що включало емоційну складову, відтак суд визнав порушення статті 6 ЄКПЛ [7, с. 61].

Наступним важливим аспектом надання безоплатної правової допомоги в адміністративному судочинстві має бути перевірка фінансового стану особи (фінансовий тест) та суті справи (субстантивний тест). Держави можуть вирішувати, чи буде надання правової допомоги в інтересах правосуддя, беручи до уваги: важливість справи для особи; складність справи; спроможність особи себе представляти. Яскравим прикладом застосування фінансового та субстантивного тесту є справа «МакВікар проти Сполученого Королівства» (McVicar v. the United Kingdom). Так, заявник опублікував статтю, у якій припустив, що відомий спортсмен вживає допінг-препарати. Спортсмен звинуватив його в наклепі. Заявник, який не мав представника, програв справу та мав сплатити витрати, пов'язані з судовим розглядом, він поскаржився до ЄСПЛ, що відсутність правової допомоги становила порушення його права на доступ до суду. ЄСПЛ постановив, що обов'язковість юридичного представництва залежить від конкретних обставин справи і, зокрема, від того, чи змогла б ця особа належним чином і задовільно представити свою справу без допомоги юриста. Принципи, які застосовувалися до відповідача в цій справі, були ідентичні тим, що застосовувалися до справи «Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland). Позов щодо наклепу був поданий до Високого суду відносно багатою та відомою особою. Заявник повинен був викликати свідків і досліджувати докази в ході судового розгляду, який тривав більше двох тижнів. З іншого боку, він був добре освіченим і досвідченим журналістом, який був би здатний формулювати переконливі аргументи в суді. За таких обставин Суд не визнав порушення п. 1 статті 6 ЄКПЛ [7, с. 66].

Ще одним важливим питанням надання безоплатної професійної правової допомоги є мож-

ливість надання правової допомоги юридичним особам, з огляду на те, що останні можуть бути стороною в адміністративному процесі. У справі «Німецька енергетична торгово-консалтингова компанія проти Федеративної Республіки Німеччина» (DEB Deutsche Energiehandels und Beratungsgesellschaft mbH v. Bundesrepublik Deutschland) компанія DEB (енергозабезпечувальна компанія) мала намір подати позов проти держави Німеччина за затягування виконання двох директив, що, згідно з її заявою, призвело до фінансових втрат. Компанія стверджувала, що у зв'язку з цими втратами вона не мала коштів для сплати судових зборів або оплати адвоката, як того вимагав застосовний процесуальний кодекс. Сторони процесу повинні були організувати юридичне представництво, але правова допомога юридичним особам була доступна лише за «виняткових обставин». Німецький суд передав це питання на розгляд до Суду Європейського Союзу (ЄС), який розглянув судову практику ЄСПЛ, та зазначив, що надання правової допомоги юридичним особам не є принципово неможливим, але має оцінюватися з урахуванням застосовних норм і ситуації компанії. При оцінці запитів на допомогу національні суди повинні враховувати: 1) предмет судового позову; 2) чи має заявник обґрунтовані перспективи на успіх; 3) важливість предмета спору для заявника; 4) складність законодавства та процедури, що застосовувалися; 5) спроможність заявника ефективно представляти себе; 6) чи можуть витрати, пов'язані з провадженням, становити непереборну перешкоду для доступу до суду [7, с. 62]. Відповідно до принципу ефективного судового захисту, закріпленого в статті 47 Хартії основних прав ЄС, юридичні особи можуть отримувати безоплатну правову допомогу.

Враховуючи вищевикладене та спираючись на практику ЄСПЛ, варто підсумувати, що на сьогодні існує потреба у встановленні критеріїв щодо можливості отримання безоплатної професійної правової допомоги у адміністративному судочинстві та їх законодавчому закріпленні в Україні з урахуванням європейської практики щодо фінансового та субстантивного тестів.

Література

1. Крушницька О. В. Розмежування поняття правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 98-102.
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996 р. № 30. Ст. 141.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 року № 23-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09#Text>

4. Ісакова В. М. Право на правову допомогу: поняття, особливості, гарантії: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01, Харків, 2013. 207 с.

5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005. *Урядовий кур'єр*. 2005. № 153.

6. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 р. *Голос України*. 2011. № 122.

7. Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя. Агенція Європейського Союзу з основних прав і Рада Європи, Люксембург 2016 рік. 236 с.

Анотація

Спасенко В. О. Забезпечення права на безоплатну правничу допомогу в адміністративному судочинстві. – Стаття.

У статті розглянуто наукові підходи до визначення юридичної категорії «правнича допомога». Встановлено, що на сьогодні існує потреба у ефективному забезпеченні права на безоплатну правничу допомогу. Доведено, що реалізація зазначеного права сприятиме доступу громадян до якісної безоплатної правничої допомоги та подоланню корупційних проявів у цій сфері й створенню наближеної до європейських стандартів системи безоплатної правничої допомоги. Звернено увагу, що конституційне право на правову допомогу було редакційно замінено на право на професійну правничу допомогу, що мало на меті не звуження або ж розширення змісту права на правову допомогу, а саме приведення термінології відповідно до стандартів української мови. Зазначено, що право на безоплатну правничу допомогу визначається як гарантована Конституцією України можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну первинну правничу допомогу, а також можливість певної категорії осіб отримати безоплатну вторинну правничу допомогу у випадках, передбачених законодавством. Запропоновано при визначенні можливості надання безоплатної правничої допомоги здійснювати перевірку фінансового стану особи (фінансовий тест) та суті справи (субстантивний тест). Проілюстровано зазначене правило на справі «Ейрі проти Ірландії» (Airey v. Ireland) та справі «МакВікар проти Сполученого Королівства» (McVicar v. the United Kingdom). Проаналізовано можливість надання безоплатної правничої допомоги юридичним особам. На прикладі справи «Німецька енергетична торгово-консалтингова компанія проти Федеративної Республіки Німеччина» (DEB Deutsche Energiehandels und Beratungsgesellschaft mbH v. Bundesrepublik Deutschland) компанія DEB (енергозабезпечувальна компанія) встановлено, що надання правничої допомоги юридичним особам має оцінюватися з урахуван-

ням усіх обставин: предмету судового позову; чи має заявник обґрунтовані перспективи на успіх; важливості предмета спору для заявника; спроможності заявника ефективно представляти себе.

Ключові слова: правнича допомога, професійна правнича допомога, адміністративне судочинство, захист прав, свобод фізичних осіб, захист прав і законних інтересів юридичних осіб

Summary

Spasenko V. O. Ensuring the right to free legal aid in administrative proceedings. – Article.

The article discusses scientific approaches to defining the legal category "legal aid". It has been established that today there is a need to effectively ensure the right to free legal aid. It has been proven that the implementation of this right will contribute to citizens' access to high-quality free legal aid and to overcoming corruption in this area and to the creation of a system of free legal aid close to European standards. Attention is drawn to the fact that the constitutional right to legal aid was editorially replaced by the right to professional legal aid, which was not aimed at narrowing or expanding the content of the right to legal aid, but rather bringing the terminology in line with Ukrainian language standards. It is noted that the right to free legal aid is defined as the possibility guaranteed by the Constitution of Ukraine of a citizen of Ukraine, a foreigner, a stateless person, including a refugee or a person in need of additional protection, to receive free primary legal aid in full, as well as the possibility of a certain category of persons to receive free secondary legal aid in cases provided for by law. When determining the possibility of providing free legal aid, it is necessary to check the financial status of the person (financial test) and the essence of the case (substantive test). The specified rule is illustrated by the case "Airey v. Ireland" (Airey v. Ireland) and the case "McVicar v. the United Kingdom" (McVicar v. the United Kingdom). The possibility of providing legal aid to legal entities was analyzed. On the example of the case "Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH v. Bundesrepublik Deutschland" (DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH v. Bundesrepublik Deutschland), the company DEB (energy supply company) established that the provision of legal aid to legal entities must be evaluated taking into account all the circumstances: subject matter legal action; whether the applicant has reasonable prospects for success; the importance of the subject of the dispute for the applicant; the applicant's ability to represent himself effectively.

Key words: legal aid, professional legal aid, administrative proceedings, protection of the rights and freedoms of individuals, protection of the rights and legitimate interests of legal entities.